

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

იმერეთის სამეფო

იმერეთის სამეფო, ქართული ფეოდალური სახელმწიფო XV– XIX სს-ში. წარმოიქმნა საქართველოს ფეოდ. მონარქიის პოლიტ. დაშლის შედეგად. ეს პროცესი საქართველოში მონღოლთა ბატონობის დამყარებიდან (XIII ს. 30-იანი წლები) დაიწყო და XV ს. II ნახ-ში დასრულდა. XIII ს. II ნახევარში დავით VI ნარინი ფაქტობრივად იმერეთის მეფე იყო. ი. ს-ში შემავალი ოდიშისა და გურიის სამთავროები XVI ს. შუა წლებში ცალკე პოლიტ. ერთეულებად ჩამოყალიბდა. XVII ს. დამდეგს ი. ს-ს აფხაზეთის სამთავრო ჩამოსცილდა, უფრო გვიან კი – სვანეთისა. ამის შემდეგ მისი ტერიტ. საკუთრივ იმერეთითა და რაჭით შემოიფარგლა. ლეჩხუმი ხან იმერეთის მეფეს ეპყრა და ხან ოდიშის მთავრებს. ი. ს-ს აღმ-ით ქართლის სამეფოსაგან ლიხის ქედი ყოფდა, დას-ით, ოდიშის სამთავროსაგან – მდ. ცხენისწყალი, ჩრდ-ით – კავკასიონის ქედი და სამხრ-ით, გურიის სამთავროსა და ახალციხის საფაშოსაგან – ფერსათის, ანუ მესხეთის მთები. ი. ს-ს დას. და სამხრ. საზღვრები ხშირად იცვლებოდა: დას-ით იმერეთის მეფეს საჭილაო-სამიქელაოს ოდიშის მთავარი ეცილებოდა, სამხრ-ით საჯავახოს გურიელი ითვისებდა.

XVII ს-ში ი. ს-ს 40 ათ. მეომრის გამოყვანა შეეძლო. XVIII–XIX საუკუნეთა მიჯნაზე ამ სამეფოში დაახლ. 120 ათასამდე მცხოვრები იყო. ი. ს-ში, ისე როგორც საერთოდ საქართველოში, ფეოდ.-ბატონყმური ურთიერთობა იყო. არსებობდა რიგი სათავადოებისა (მხეიძეთა, ჩხეიძეთა, რაჭის ერისთავთა, იაშვილთა, ლორთქიფანიძეთა, აბაშიძეთა, აგი-აშვილთა, წერეთელთა, წულუკიძეთა, მიქელაძეთა, ჩიჯავაძეთა და სხვ.), რ-თაც საგადასახადო, ადმ. და, ნაწილობრივ, სასამართლო იმუნიტეტი ჰქონდათ მოპოვებული და ტერიტორიულად და პოლიტიკურად განცალკევებულ ფეოდ. ერთეულებს წარმოადგენდნენ (იხ. სათავადო). XVIII ს. შუა წლებში ი. ს-ში 100-მდე თავადი იყო. ისინი მეფის ან უფლისწულის ვასალები იყვნენ. მაგრამ თავადები, განსაკუთრებით დიდებული თავადები, „ხელმწიფობისაკენ“ (სუვერენობისაკენ) მიისწრაფოდნენ და ამ ნიადაგზე იმერეთის მეფესა

და მათ შორის განუწყვეტელი ბრძოლა იყო გაჩაღებული.

ი. ს-ს სათავეში მეფე იდგა. ის იყო ქვეყნის უზენაესი მმართველი, რ-იც წარმოშობით ბაგრატიონთა დინასტიის დასავლურ შტოს (დავით ნარინის შტოს) ეკუთვნოდა (იხ. ბაგრატიონები). მეფეს ფორმალურად შეუბღუდველი უფლებები ჰქონდა, მაგრამ ფაქტობრივად მისი ძალაუფლება დიდად იყო დამოკიდებული მსხვლი თავადების ნება-სურვილზე. ი. ს-ს სატახტო ქალაქი ქუთაისი იყო. აქვე მდებარეობდა მეფის მთავარი რეზიდენცია. სამეფოს კარზე არსებობდა „დარბაზი“, ანუ სახელმწ. საბჭო, რ-შიც მაღალი ხელისუფლებით აღჭურვილი მსხვლი საერო და სას. ფეოდალები შედიოდნენ. ი. ს-ს მართვა-გამგეობის სტრუქტურა ქართლისა და კახეთის სამეფოთა მიმსგავსებით იყო აგებული. 1651-61 ი. ს. ოთხ სამხ.-ტერიტ. ერთეულად – სადროშოდ, ანუ სასარდლოდ დაიყო: რაჭის, არგვეთის (ზემო იმერეთი), ვაკისა და ოკრიბა-ლეჩხუმის. ი. ს-ში სარდლის სახელო, ისევე როგორც სხვა სახელოები, მემკვიდრეობით ეპყრათ გარკვეულ თავადურ საგვარეულოებს: „ზემო ქვეყნის“, ანუ „ზემო მხარისა“ (ზემო იმერეთი) – წერეთლებს, ვაკისა (ქვემო იმერეთი) – წულუკიძეებს, ოკრიბა-ლეჩხუმისა – აგიაშვილებს და რაჭისა – რაჭის ერისთავებს. 1769, რაჭის საერისთავოს გაუქმების შემდეგ, რაჭის სასარდლო ზემო იმერეთის სასარდლოს შეუერთდა.

ი. ს-ში ყველაზე მსხვლი ფეოდალი მეფე იყო, რ-ის დომენი ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილში იყო მოქცეული. სოლომონ II-ის დროს (1789-1810) მეფის დომენი 26 სამოურავოსაგან შედგებოდა. თითოეულ სამოურავოს საკუთრივ მეფის მორავი განაგებდა. მაღალი თანამდებობის საერო მოხელეთა შორის ი. ს-ში უპირველესი ადგილი სახლთუხუცესს ეკავა.

ი. ს-ს უმაღლესი საეკლ. ხელისუფალი დას. საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი იყო, რ-იც ხშირად „ჩრდილოსა და აფხაზეთის“ ან „აფხაზ-იმერთა“ ან კიდევ „პონტო ჩრდილოთ აფხაზეთიმერთა და ყოვლისა ქვემოისა ივერიისა კათალიკოსად“ იწოდებოდა. მისი რეზიდენცია XVI ს. II ნახ-ში ბიჭვინთაში იყო, ხოლო შემდეგ – გელათში. აქ კათოლიკოსს ეჭირა წმ. გიორგის ეკლესია, რ-იც საკათოლიკოსო ეკლესიად მიიჩნეოდა. კათოლიკოსის ხელისუფლებას ემორჩილებოდნენ როგორც ი. ს-ს, ისე დას. საქართველოს სამთავროების საეკლ. მსახურნი. მიუხედავად ქვეყნის პოლიტ. დაქსაქსულობისა, საეკლ. სფეროში ხელისუფლება მეტ-ნაკლებად ცენტრალიზებული იყო. ი. ს-ში 4 საეპისკოპოსო კათედრა არსებობდა: ქუთაისის, გელათის, ხონისა და ნიკორწმინდის. აქვე იყო გელათის, ჯრუჭის, მღვიმევის მონასტრები და მრავალი სხვა ეკლესია-მონასტერი.

1555 ირან-ოსმალეთის ამასიის ზავით ი. ს-ს გურია-ოდიშის სამთავროები და სამცხე-საათაბაგოს დას. ნაწილი ოსმალეთს ერგო. ამის შემდეგ, XVI-XVIII სს. განმავლობაში, იგი ოსმალეთის აგრესიის მუდმივი ობიექტი გახდა. XVII ს. I ნახ-იდან ი. ს. ოსმალეთის

სასარგებლოდ ყოველწლიურად იხდიდა ხარკს. ამავე საუკუნის 60-იან წლებში კი ქუთაისში ოსმ. გარნიზონი იდგა. იმერეთის მეფეს ავინრობდნენ ოდიშისა და გურიის მთავრები, ეურჩებოდნენ საკუთარი მსხვლი თავადებიც. განსაკუთრებით გამწვავდა დამოკიდებულება იმერეთის მეფესა და ლევან II დადიანს შორის. დადიანი განუწყვეტილად თავს ესხმოდა ი. ს-ს. XVII ს. 30-იან წლებში კი იმერეთის მეფე გიორგი III ტყვედ ჩაიგდო და მისი გათავისუფლების საფასურად მეფის მემკვიდრისაგან მიიღო მდ. ცხენისწყლის - მარცხ. ნაპირზე მდებარე ტერიტ. - საჭილაო-სამიქელაო, ჩხარისა და ჩიხორის ვაჭრები, მრავალი ოქროსა და ვერცხლის ჭურჭელი და იარაღი, აგრეთვე თვალმარგალიტი. მდ. ცხენისწყლის მარცხ. ნაპირზე გაბატონებული დადიანი ახლა უფრო თავისუფლად თარეშობდა მთელ ქვემო იმერეთში და ფაქტობრივად ეს ტერიტ. ქუთაისამდე მიტაცებული ჰქონდა. დადიანის მძლავრობამ იმერეთის მეფე ალექსანდრე III (1639-60) აიძულა, დახმარების სათხოვნელად რუსეთის ხელმწიფისათვის მიემართა. 1649 მან ელჩი გაგზავნა რუსეთში და რუსეთის ხელმწიფეს, ალექსი მიხეილის ძეს მფარველობაში მიღება და ოდიშის მთავრის წინააღმდეგ დონელი კაზაკების გამოგზავნა სთხოვა. 1650 რუსეთის მთავრობამ საპასუხო ელჩობა გამოგზავნა იმერეთში ნიკიფორე ტოლოჩანოვისა და ალექსი იევლევის მეთაურობით (იხ. *ტოლოჩანოვისა და იევლევის ელჩობა იმერეთში*). ალექსანდრე III-მ და მისმა დიდებულებმა რუს. ხელმწიფისადმი ვასალური ერთგულების ფიცი მიიღეს, მაგრამ ამ ელჩობას რეალური შედეგი არ მოჰყოლია. ლევან II დადიანის გარდაცვალების შემდეგ ოდიშის სამთავროს საქმეები აირია. იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-მ ისარგებლა ამ გარემოებით და ოდიში დალაშქრა, დაიპყრო უნაგირას მთის აქეთ „აღმოსავლეთის კერძი“ და იმერეთისა და ოდიშის საზღვრად მდ. ცხენისწყლის ნაცვლად უნაგირას მთა დააწესა.

ალექსანდრე III-ის გარდაცვალების შემდეგ (1660) ი. ს. ფეოდ. ანარქიამ მოიცვა. მეფის ხელისუფლება დასუსტდა. ბაგრატ IV სამჯერ ჩამოაგდეს ტახტიდან, ასეთივე იყო იმერეთის სხვა მეფეთა ბედიც. ი. ს-ში შექმნილი ვითარება ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა ოსმალეთის აგრესიის გაძლიერებას. 1752, როცა სოლომონ I გამეფდა, ი. ს-ს მნიშვნელოვანი ციხესიმაგრეები (ქუთაისის, შორაპნის, ცუცხვათის, ბაღდათის) ოსმალებს ეპყრათ. სამეფოს შიგნით განკერძოებისათვის მებრძოლი არგვეთის თავადი ლევან აბაშიძე და რაჭის ერისთავები მძლავრობდნენ. მათ ზურგს უმაგრებდა ოსმალეთი. იგი დიდი ხალისით აძლევდა თავშესაფარს და დამხმარე ლაშქარს იმერეთის მეფის წინააღმდეგ მებრძოლ თავადებს. ხშირად განგებ უპირისპირებდა მეფეს სამეფო სახლის რომელიმე წევრს ან ამა თუ იმ ძლიერ თავადს და ამით ცენტრ. ხელისუფლებას უფრო მეტად ასუსტებდა.

ი. ს-ს საშინაო და საგარეო მდგომარეობა შედარებით გაუმჯობესდა სოლომონ I-ის მეფობის დროს (1752-84). სოლომონ I ენერგიულად ებრძოდა ოსმალეთის აგრესიას, ხოლო ქვეყნის შიგნით - ფეოდ. რეაქციას. მეფემ დაიმორჩილა თავადი აბაშიძეები, გააუქმა რაჭის საერისთავო, აღკვეთა ტყვეებით ვაჭრობა, რაც ქვეყანას გადაშენებას უქადდა. სოლომონმა დაამარცხა თურქი ინტერვენტები და XVIII ს. 60-იან წლების მიწურულს გაათავისუფლა მათგან იმერეთის ციხესიმაგრეები (ცუცხვათი, შორაპანი,

ბაღდათი, ქუთაისი). ამაში სოლომონს დიდად შეუწყო ხელი რუსეთ-ოსმალეთის 1768–74 ომმა და ი. ს-ში რუსთა სამხ. კორპუსის შემოსვლამ გენ. ტოტლებენის მეთაურობით. ამ წარმატებებმა ხელი შეუწყო მეფის ხელისუფლების განმტკიცებას. ქვეყანა აღორძინების გზას დაადგა, მაგრამ ოსმალთა აგრესიის საფრთხე მაინც არსებობდა. გურია-ოდშიის მთავრებიც არ ემორჩილებოდნენ მეფეს. სოლომონ I ოსმალთა ქვეშევრდომობისაგან იმერეთის საბოლოოდ გათავისუფლებას, მთავრების დამორჩილებას და ქვეყნის შემდგომი განვითარებისათვის საჭირო პირობების შექმნას ცდილობდა. მან 1774 (ისე როგორც ადრე, 1768) დახმარებისათვის რუსეთს მიმართა და მფარველობაში მიღება სთხოვა. მაგრამ ამ დროს რუსეთს არ სურდა ქუჩუქ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულების დარღვევა და ოსმალეთთან ურთიერთობის გართულება.

რუსეთსა და ქართლ-კახეთის სამეფოთა შორის გეორგიევსკის ტრაქტატის დადების შემდეგ, იმავე 1783, სოლომონ I-მა სცადა მსგავსი ხელშეკრულება დაედო რუსეთთან, მაგრამ მის მცდელობას შედეგი არ მოჰყვა. სოლომონ I-ის გარდაცვალების შემდეგ ცენტრ. ხელისუფლების ძლიერება ისევ შეირყა. დაიწყო იმერეთის ტახტის პრეტენდენტთა შორის ბრძოლა. ფეოლ. შინაომები კვლავ განახლდა. 1784 გამეფებული დავით II (გიორგის ძე) მალე ტახტიდან ჩამოაგდო დავით არჩილის ძემ და 1789 თვითონ გამეფდა სოლომონ II-ის სახელით. დამარცხებული დავით გიორგის ძე ბრძოლას განაგრძობდა. მხოლოდ XVIII ს. მიწურულისათვის შეძლო სოლომონ II-მ სამეფოს საბოლოოდ შემომტკიცება. მაგრამ გამწვავდა მისი დამოკიდებულება ოდიშის მთავარ გრიგოლ დადიანთან. თურქებიც განუწყვეტლივ არბევდნენ ი. ს-ს საზღვრისპირა ტერიტორიებს. რუსეთის მთავრობა სარგებლობდა დადიანსა და იმერეთის მეფეს შორის ჩამოვარდნილი შუღლით და მას თავისი ინტერესებისათვის იყენებდა, ამავე მიზნით ეხმარებოდა იგი დადიანსაც.

1801, ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ, რუს. სამხ. მოხელეებმა დაიწყეს ნიადაგის მომზადება ი. ს-ს გასაუქმებლად. ასეთ ვითარებაში მყოფმა სოლომონ II-მ ხელი-სუფლების შესანარჩუნებლად 1804 წ. 25 აპრილს რუსეთის ქვეშევრდომობა აღიარა. ელაზნაურის შეთანხმებით, რ-ის პირობები რუსეთის მიერ იყო ნაკარნახევი, იმერეთის მეფე ყველაფერში რუსეთს უნდა დამორჩილებოდა. სოლომონი კი საშინაო დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას და რუს. იმპერატორის ვასალობას თხოულობდა. ურთიერთობა იმერეთის მეფესა და ცარიზმის ადგილ. მოხელეებს შორის თანდათან მწვავდებოდა. სოლომონი დამოუკიდებლობის დაკარგვას ვერ ურიგდებოდა და მის შესანარჩუნებლად ბრძოლას განაგრძობდა (იხ. *იმერეთის აჯანყება 1810*), მაგრამ 1810 რუს. თვითმპყრობელობამ გააუქმა ი. ს. და იქ თავისი მმართველობა დაამყარა.

წყარო: გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გ. გელაშვილის გამოც., ტ. 1, თბ., 1962; დადიანი ნ., ქართველთ ცხოვრება, შ. ბურჯანაძის გამოც., თბ., 1962; ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, წგ.: ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც., ტ. 4, თბ., 1973; Переписка на иностранных языках грузинских царей с российскими

государями от 1659 по 1770 гг. Под ред. М. Броссе, СПб., 1861; Посольство стольника Толочанова и дьяка Иевлева в Имеретию 1650–1652. Документы издал М. Полиевктов, Тфл., 1926.

ლიტ.: ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი ნ., საქართველო XIX ს. პირველ მეოთხედში, წგ.: საქართველოს ისტორიის საკითხები, წგ. 2, თბ., 1965; ბ უ რ ჯ ა ნ ა ძ ე შ., იმერეთის სამეფო 1768–1784 წწ., «ხელნაწერთა ინ-ტის მოამბე», 1961, ტ. 3; მ ი ს ი ვ ე, იმერეთის სამეფოს პოლიტიკური ისტორიისათვის 1784–1789 წწ., იქვე, 1960, ტ. 2; მ ი ს ი ვ ე, იმერეთის სამეფოს საშინაო პოლიტიკა 1789–1802 წწ., იქვე, 1962, ტ. 4; გ ვ ე ნ ე ტ ა ძ ე ე., იმერეთის სამეფოს წარმოქმნის ისტორიიდან, თბ., 2003; რ ე ხ ვ ი ა შ ვ ი ლ ი მ., იმერეთის სამეფო (1462–1810 წწ.), თბ., 1989; ს ო ს ე ლ ი ა ო., ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურპოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები), [ტ.] 1, თბ., 1973; წ ი ტ ა ი შ ვ ი ლ ი დ., იმერეთის სამეფოს პოლიტიკური გეოგრაფიიდან, ქუთ., 2004; Н а к а ш и д з е Н., Грузино-русские политические отношения в первой половине XVII века, Тб., 1968; П а й ч а д з е Г., Русско-грузинские политические отношения в первой половине XVIII века, Тб., 1970; П и р ц х ა ლ ა ი შ ვ ი ლ ი А. Г., Имеретия и Гурия в период 1804–1840 гг., «მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის», 1942, ნაკვ. 1.

ო. სოსელია
